

MEHMET ALİ BİRAND CAN DÜNDAR BÜLENT ÇAPLI

BELGESEL KİTAPLAR

DEMİR- KIRAT

DVD
HEDİYELİ

can
belgesel

MEHMET ALİ BİRAND
CAN DÜNDAR - BÜLENT ÇAPLI

DEMİRKIRAT
Bir Demokrasinin Doğuşu

© 2016, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1-16. basım: Doğan Kitap (1991-2007)

Can Yayınları'nda 1. basım: Şubat 2016, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 3 000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Sırma Köksal

Düzeltili: Ebru Aydın, Mert Tokur

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. Gelincik Sokak No: 6

Kat: 3 Güven İş Merkezi, Bağcılar, İstanbul

Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-3167-9

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com/9789750731679

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

MEHMET ALİ BİRAND
CAN DÜNDAR - BÜLENT ÇAPLI

DEMİRKIRAT
Bir Demokrasinin Doğuşu

BELGESEL

♥can

MEHMET ALİ BİRAND, 1941'de İstanbul'da doğdu. 1962'de Galatasaray Lisesi'nden mezun olduktan sonra; İstanbul Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi fakat ekonomik nedenlerden dolayı devam edemedi. Gazeteciliğe 1964'te *Milliyet*'in dış haberler servisinde başladı. 1985'te TRT 1'de *32. Gün* programını hazırladı ve sundu; bu program daha sonra SHOW TV ve CNN Türk televizyonlarında yayınlandı. 1989'da *Kıbrıs*, ardından 27 Mayıs Darbesi'ni anlatan *Demirkırat*, *12 Mart*, *12 Eylül*, *Özallı Yıllar* ve *Son Darbe 28 Şubat* belgesellerini yaptı. *Sabah* ve *Posta* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. CNN Türk'te *Manşet* adlı bir talk show programı yaptı. 2005'te Kanal D ana haber bülteninin genel yayın yönetmeni oldu. 2009'da ise hem CNN Türk'ün hem de Kanal D'nin genel yayın yönetmenliğini yaparak ortak bir haber merkezi oluşturdu. 1976'da TÜYAP Kitap Fuarı'nın Yılın Yazarı Ödülü'nü, 1984'te Sedat Simavi Vakfı Kitle Haberleşme Ödülü'nü, 1987 yılında Avrupa Konseyi'nin Yılın Gazetecisi Ödülü'nü; ayrıca 1993'te Lion Kulüpleri Melvin Jones Fellow Ödülü'nü ve Fransız Şövalye Nişanı'nı kazandı. 2013'te İstanbul'da yaşamını yitirdi. Kitapları: *30 Sıcak Gün* (1975), *Bir Pazar Hikâyesi* (1978), *Dişet* (1978), *12 Eylül Saat 04.00* (1984), *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası* (1985), *Emret Komutanım* (1986), *Demirkırat* (1991, Bülent Çaplı ve Can Dündar'la birlikte), *Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası Apo ve PKK* (1992), *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi* (1997, Bülent Çaplı ve Can Dündar'la birlikte), *12 Eylül: Türkiye'nin Miladı* (1999, Hikmet Bila ve Rıdvan Akar'la birlikte), *Türkiye'nin Avrupa Macerası* (2000), *The Özal: Bir Davanın Öyküsü* (2001, Soner Yalçın'la birlikte), *20 Yılın Perde Arkası: 32. Gün* (2005), *Son Darbe – 28 Şubat* (2012).

CAN DÜNDAR, 16 Haziran 1961'de Ankara'da doğdu. 1982'de AÜ, SBF Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 1986'da İngiltere'de London School of Journalism'i bitirdi. 1988'de, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde

Siyaset Bilimi dalında yüksek lisansını tamamladı. 1996'da aynı bölümde doktora derecesi aldı. 1979'dan beri gazetecilik, belgesel yapımıcılığı, TV programcılığının yanı sıra, 2015'te *Cumhuriyet* gazetesinin genel yayın yönetmeni olmuştur. Kitapları *Demirkırat* (M.A. Birand ve B. Çaplı'yla birlikte, 1991), *Sarı Zeybek* (1994), *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi* (M.A. Birand ve B. Çaplı'yla birlikte, 1994), *Gölgedekiler* (1995), *Hayata ve Siyasete Dair* (1995), *Yağmurdan Sonra* (1996), *Erge-
nekon* (Celal Kazdağlı'yla birlikte, 1997), *Yârim Haziran* (1998), *Benim Gençliğim* (1999), *Köy Enstitüleri* (2000), *Nereye?* (2001), *Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor: Salih Bozok'un Anıları* (2001), *Uzaklar* (2002), *Yükselen Bir Deniz* (2002), *Savaşta Ne Yaptın Baba?* (2003), *Bir Yaşam İksiri: Dr. Nejat F. Eczacıbaşı* (2003), *Mustafa Kemal Aramızda* (Ülkem Özge Sevgililer'le birlikte, 2003), *Büyülü Fener* (2003), *Duvar* (Ege DüNDAR'la birlikte, 2003), *Yıldızlar*, (2004), *Sedat Alp: İlk Türk Hititoloğun Yaşam Öyküsü* (Fatma Sevinç'le birlikte 2004), *Kırmızı Bisiklet* (2005), *Nâzım* (2005), *İlk Durak-İETT* (Nebil Özgentürk'le birlikte, 2005), *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç I.* (2006), *Yüzyılın Aşkları* (2006), *Karaoğlan* (Rıdvan Akar'la birlikte, 2006), *İsmet Paşa* (Bülent Çaplı'yla birlikte, 2006), *Yakamdaki Yüzler* (2007), *Ecevit ve Gizli Arşivi* (Rıdvan Akar'la birlikte, 2008), *Ben Böyle Veda Etmeliyim: İsmail Cem* (2008), *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç II.* (2008), *Mustafa* (2009), *Anka Kuşu* (2009), *Lüsyen* (2010), *Canım Erdalım Sevgili Babacığım* (2011), *Aşka Veda* (2012), *Birand: Bir Ömür, Ardına Bakmadan* (2012), *Abim Deniz* (2014).

BÜLENT ÇAPLI, 1958 yılında Ankara'da doğdu. 1979'da Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 1981'de Amerika Bileşik Devletleri Utah Eyalet Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesi aldı. 1987'de Ohio Üniversitesi'nde Fulbright bursuyla doktora programına devam etti. 1990'da İstanbul Üniversitesi'nden doktor unvanını aldı. 1991'de Chevening bursuyla Manchester Üniversitesi'nde, 2002'de Fulbright bursuyla Florida Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak çalıştı. 1985'den 2010'a kadar çalıştığı Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde, Bölüm Başkanlığı, İletişim Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü ve Dekan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. Medya etiği, medyanın ekonomi politikası, medya sistemleri ve belgesel konularında akademik çalışmalar yaptı. İletişim alanında çok sayıda ulusal ve uluslararası araştırma projesinin yürütücülüğünü yaptı. Halen Bilkent Üniversitesi İletişim ve Tasarım Bölümü'nde Profesör olarak görev yapıyor. Kitapları: *Demirkırat* (M.A. Birand ve Can DüNDAR ile birlikte, 1991), *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi* (M.A. Birand ve C. DüNDAR birlikte, 1994), *Televizyonda Temel Kavramlar* (2000), *Televizyon ve Siyasal Sistem* (2001), *Medya ve Etik* (2002), *İsmet Paşa* (C. DüNDAR ile birlikte, 2006), *Dumlupınar: İki gemi, İki Kaptan* (2007), *Fili Tarif Etmek: Özel Televizyona Beş Kala* (2008), *Televizyon Haberçiliğinde Etik* (H. Tuncel ile birlikte, 2010).

İçindekiler

Başlarken.....	13
Birinci bölüm: Şef	15
İkinci bölüm: Dövüş.....	37
Üçüncü bölüm: Zafer	59
Dördüncü bölüm: İktidar	81
Beşinci bölüm: Kriz	105
Altıncı bölüm: Sancı.....	131
Yedinci bölüm: İsyân	157
Sekizinci bölüm: Darbe	189
Dokuzuncu bölüm: Ada	223
Onuncu bölüm: İnfaz.....	247

“Bařta oğlum Umur’a ve ondan sonraki kuşaklara, demokrasinin tek sağlıklı yaşam şekli olduğunu bilmeleri, onu korumaları, özgür dűřünceye sahip çıkmaları, uzlaşı, hoşgörü ve başkalarının haklarına saygıya öncelik vermeleri dileğiyle..”

Mehmet Ali Birand

Başlarken

İnsanlar ve toplumlar, hatalarını kabul ettikleri oranda büyürler. Bunun için de bir vicdan muhasebesinden çekinmemelidirler.

Bu kitabın özellikle son bölümü, toplumumuzun kendi vicdanıyla hesaplaşması, bazı acı gerçekleri görüp kabul etmesine yöneliktir.

27 Mayıs müdahalesi hakkında herkesin değişik görüşleri olabilir, ancak tek kabul edilemeyecek yönü, siyasi idamlardır. İdam kendi başına çözüm getirmez, hele siyasi idamın affedilecek hiçbir yönü yoktur.

Demirkırat başından sonuna kadar demokrasiyi ve sivil çözümü destekleyen, demokratik uygulamalardan, uzlaşa ve hoşgöründen ayrıldığında toplumların nasıl krize girdiklerinin altını çizen ve askerî müdahalenin çözüm getirmediğini, aksine başka yeni sorunlar yarattığını ortaya koyan bir belgeseldir.

Bu çalışmanın temel hedefi, demokrasiyi savunmak olmuştur. Tek amacımız, yakın tarihimizin bu en önemli ve en tartışmalı dönemini, karşılıklı tarafların görüşlerini de ekleyerek, mümkün olduğu kadar dengeli, gerçekçi ve tarafsız biçimde yansıtmaktır.

Ne oranda başarılı olduğumuza sizler karar vereceksiniz.

Demirkırat eğer Can Dündar ve Bülent Çaplı olmasaydı, iki yıl gibi bir sürede tamamlanamazdı.

Can Dündar, incelemeci yönü, sentez gücü, olaylara bakışı ve sağduyusuyla çalışmaların bir temel direğiye, diğeri de titizliği, disiplinli, insanlara yaklaşımı, gelişmeleri ve görüşüyle Bülent Çaplı'ydı.

Dündar ve Çaplı'nın Türk Basın-TV dünyasının ileride en pırılmalı ve başarılı isimleri olacaklarından hiç kuşku yok.

Onlara, bana böylesine güzel bir çalışma ortamı yaratmış olmalarından ve vazgeçilmez katkılarından dolayı teşekkür borçluyum.

Altan Öymen ve Prof. Dr. Rıfık Salim Burçak'a da belgesele başından sonuna dek yaptıkları değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ekibin canla başla çalışan diğer elemanları Bülent Özkan, Sena Merter, Azade Öner ve Neşe Burgaz'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Böyle bir ekiple çalışmanın zevkini hiçbir zaman unutamayacağım.

Mehmet Ali Birand
14.5.1991, İstanbul

Birinci bölüm

ŞEF

Türkiye’de bugün kanıksayarak yaşadığımız çok partili demokratik rejim aslında 23 yıllık bir mücadelenin ve arayışın ürünü.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1946 yılına kadar tek partiden çok partiye geçiş için tam üç deneme yapıldı.

Bunlardan ilki 1924’teydi. Ülkeyi yöneten Cumhuriyet Halk Fırkası’nın karşısına Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası çıktı. Ancak yeni bir cumhuriyetin sancılar içinde inşa edildiği bu dönem, muhalif bir sesin yaşamasına elvermedi. Terakkiperver Fırkası altı ay sonra kapatıldı. Yöneticilerinin bir kısmı hapsedildi. Bir kısmı Atatürk’e suikast davasından idam sehparlarında cezalandırıldılar.

İkinci deneme bundan altı yıl sonra, 1930’da Serbest Fırka’yla yapıldı. Ama Serbest Fırka da ancak 97 gün yaşayabildi.

Nihayet aradan bir 16 yıl daha geçtikten sonra 1946’da Demokrat Parti geldi ve Türkiye için tek partili rejim bir daha dönemek üzere tarih oldu.

Biz, öykümüze 1930 yılından, cumhuriyet tarihinin ikinci çok partili rejim denemesinden başlayacağız. 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti’nin izlerini 30’lu yılların o kargaşasında arayacağız...

1930, Ankara

1930'larda iki tür Ankara vardı...

Biri hızlı çehre değiştiren, şapka giymeyi, Türkçe okuyup yazmayı, Batı müziğiyle dans etmeyi öğrenen bir Ankara...

Bu Ankara'yı Ulus'ta, Ankara Palas'ın balo salonlarında bulmak mümkündü.

İkinci Ankara'ysa buradan çok değil ancak birkaç kilometre uzaktaydı. Ama yine de Atpazarı, Ankara Palas'a birkaç asır uzakmış gibi görünüyordu. Orada fakirlikten kaynaklanan bir memnuniyetsizlik, insanların yüzlerinden okunuyordu.

Dünyayı sarsan ekonomik kriz Türkiye Cumhuriyeti'ni henüz yedi yaşındayken yakalamıştı. Genç cumhuriyet, iktisadi Dumlupınarlar kazanma çabasındayken dünya çapında bir bunalımın ağına düşmüştü.

Çankaya'da Gazi Mustafa Kemal, yaverine şöyle dert yanıyordu:

"Bunalıyorum çocuk... Büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum... Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde..."

Gazi de bu duruma bir çare arıyordu. Yeni ve ciddi bir atılıma ihtiyaç vardı. Öyle bir atılım ki, Türkiye'yi her yönden Batı'yla bütünleştirebilsin. Hem ekonomik hem de siyasi destek sağlasın. Türkiye'yi çağdaş dünyanın içine soksun. Gazi'nin ideali buydu.

Kararını hiç uzatmadan verdi: Ülkenin çıkışı çok partili demokrasidedir...

1930, Yalova

Sıcak bir ağustos akşamı Atatürk Yalova'da bir baloda Fransa'daki büyükelçi ve yakın bir dostu olan Fethi Bey'le Başbakan

İsmet Bey'i yanına çağırtdı. Çok partili rejim formülü gecikmemeli, bir an önce uygulamaya girmeliydi. Fethi Bey'den bir parti kurmasını istedi. Hatta adını bile koymuştu: Serbest Cumhuriyet Fırkası...

Başbakanla ileride muhalefet lideri olacak Fethi Bey'e dönüp rejimin formülünü de açıkladı: "Ben şimdi bir babayım. Siz ikiniz de benim evladınımsınız. İkiniz arasında benim gözümde hiçbir fark yoktur."

Atatürk'ün bir evladı kendi kurduğu ve genel başkanı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ydi. Yani iktidar... Yeni hayata getirdiği diğer çocuğunu ise muhalefetle görevlendiriyordu. Rejimin kollayıcılık rolünü kendi alıyor, iktidarı denetleyecek muhalefeti de tayin ediyordu.

Serbest Fırka'nın iki hedefi vardı: çoğulcu demokrasi ve liberal ekonomi... Yani Batı modeli...

Atatürk ilk başlarda bu partiye büyük destek verdi. En yakınlarını, hatta kız kardeşini üye yazdırdı. Ancak kısa sürede Çankaya'daki hesap çarşıya uymadı. Ne kadar rejim muhalifi varsa bu defa Serbest Fırka'ya akmaya başladı. Parti, toplumsal muhalefetin odağı oldu. Henüz kuruluş günlerinde düzenlenen bir İzmir mitingi, aslında partinin sonunun geldiğini de haber veriyordu. Fethi Bey'i İzmir Rıhtımı'nda 50 bin kişi "kurtar bizi" sloganıyla karşıladı. Olaylar çıktı, ölenler ve yaralananlar oldu.

O gün Fethi Bey'i karşılayanlar arasında Serbest Fırka'nın Aydın il başkanı da vardı. Liderinin, Fethi Bey'in hemen yanı başında duran beyaz takım elbiseli, fötr şapkalı genç adamın adı, Adnan Menderes'ti...

Menderes henüz 31 yaşındaydı. Aydın'da babadan kalma üç bin dönümlük Çakırbeyli Çiftliği'nin beyiydi. Yeni evlenmişti. Aslında evlenirken eşi Berin Hanım'a hep çiftçi kalacağına ve politikaya girmeyeceğine dair söz vermişti. Ama Fethi Okyar, Aydın'a il teşkilatı için adam aramaya geldiğinde herkes onu tavsiye etmişti. Topraktan anlardı. Tahsilliydi. Dil biliyordu.

Israrlara dayanamadı ve karısının tuhaf bir içgüdüyle hep korktuğu politikaya adımını attı. Aydın il başkanlığı üstlendiğinde aslında farkında olmadan 30 yıl sürecek bir siyasal mücadeleden ilk basamağını tırmanıyordu.

Ancak bu ilk siyasi çıkış, ilk siyasi yenilgiyi de beraberinde getirdi. Serbest Fırka iyiden iyiye kontrolden çıktı. Üç buçuk ay sonra yine Gazi'nin onayıyla feshedildi. Bir demokrasi denemesi daha hayal kırıklığıyla sonuçlanmış oldu.

1931, Aydın

Serbest Fırka kapanır kapanmaz muhalefetin sesi kesildi. Muhalifler yeniden CHP'ye, yani eski yuvalarına döndüler. Adnan Menderes de CHP'nin Aydın'da il başkanlığını üstlendi. Serbest Fırka'nın başarısızlığından ötürü umudu kırılmış, hevesi kaçmıştı. Ta ki 3 Şubat 1931 gününe kadar...

O gün Atatürk Aydın'a gelmişti. Bütün şehir ayakta idi. Gazi her yeri gezdi. Ancak CHP binasına uğramak istemiyordu. Belki de eski Serbest Fırkacıların orada olduklarını bildiğinden dolayı isteksizdi. Oysa Menderes sabırsızlıkla onu bekliyordu. Sonunda Ata bir beş dakika için uğramaya razı oldu. Adnan Bey sigara ikram etti, almadı; kahve önerdi, istemedi. Buz gibi bir hava esiyordu.

Baha Akşit (DP grup başkanvekili)

Adnan Menderes kendi bana anlatmıştır. "Kahve ısmarladım, kabul etmedi. Sigara ikram ettim, kabul etmedi," dedi. "Fakat o sırada bir bahis açıldı. Türkiye'deki çiftçilerin durumu hakkında bilgi istenildi. Ben..." dedi, "bunu anlatmaya başladım. Türkiye'deki ekonomik durum dahil, çiftçilerin durumu dahil, bunların hakkında yapılacak tedbirler dahil olmak üzere ben fikirlerimi anlatmaya başladım. Atatürk sual sordu, ben anlattım, Atatürk ilave etti, beni konuşturdu."

Nihayet karar günü geldi. O gün Yassıada'da son sözü Salim Başol söyleyecekti. Ancak Menderes sözü ona bırakmadı. Çocukluğundan beri hep ölümden korkmuş, hep ölümlle savaşmış, hep ölümden dönmüştü. Ama şimdi Marmara'daki bu uzak adada ölümün artık kapısını çaldığını duyuyordu. Ölüm bu kadar yaklaşıncaya, bu kez kendini onun kollarına atmak istedi.

Daha bir yıl önce Meclis kürsüsünde, "Sizi ben bile kurtaramam," diyen İsmet Paşa acaba şimdi Menderes'i kurtarabilir miydi?

İlk kez belgeselin DVD'sinin de olduğu bu kitapta, Türkiye'de demokrasiye geçişin ilk adımlarının atıldığı 1930'lardan 1960'taki ilk askerî müdahaleye kadar olan dönemin öyküsünü bulacaksınız. Türkiye'nin bu en tartışmalı döneminde yaşanan siyasi kavgaları, Demokrat Parti'nin doğuş, yükseliş ve çöküşünü, 27 Mayıs müdahalesinin gelişme sürecini ve iç pazarlıklarını, ilk defa bu süreçte rol almış kişilerin ve tanıkların anlatımlarıyla okuyacaksınız.